

Zdeněk Nebřenský, Marx, Engels, Beatles. Myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956–1968

Academia, Praha 2017, 422 s., ISBN 978-80-200-2668-2

Práce Zdeňka Nebřenského¹ je výsledkem jeho dlouhodobého zájmu o dějiny studentského hnutí a je přepracovanou verzí dizertační práce.² Kniha je příspěvkem k sociálním a kulturním dějinám poválečné generace ve střední Evropě. Jejím tématem jsou diskuze o každodenním životě vysokoškolských studentů a studentek v Praze, Bratislavě a ve Varšavě mezi lety 1956 a 1968. Stežejními obsahy diskuzí jsou studentská manželství, zaměstnanost absolventů a studentské kluby.

Publikaci otvírá úvod, v němž je popsáno časové a tematické vymezení práce, užívané pojmy a koncepty, stav literatury a pramenné základny i členění práce.

Druhá kapitola *Dilemata destalinizace: od literárního a uměleckého schematismu ke kritice dogmatismu* nastiňuje kulturně-politické souvislosti diskuzí každodenního života. Utvářely je především kritické reflexe socialistické literatury, umění a marxismu-leninismu, které se objevily po Stalinově smrti. Mezi nejvýznamnější a nejhlasitější autory těchto reflexí patřily přední osobnosti stalinské kulturní politiky z oblasti literatury, literární a umělecké kritiky a představitelé marxistické filozofie, kteří se ve svých textech (sebe)kriticky zamýšleli nad výsledky budovatelského období, přičemž středobodem těchto diskuzí po roce 1953 byla budovatelská kultura.

Třetí kapitola *Studentská manželství v poststalinském diskurzu* přináší pohled na socialistické manželství. Socialistické zákonodárství z přelomu čtyřicátých a padesátých let „demokratizovalo“ partnerské vztahy a umožnilo uzavřít sňatek mnohem většímu počtu snoubeneckých párů. Manželství mělo být osvobozeno od sociálních a ekonomických tlaků. Marxistická inteligence se podílela na propagaci studentských manželství, s čímž souvisely různé výhody – např. studijní odklady, manželská stipendia nebo společné ubytování na manželských kolejích.

Podle střeoevropských marxistů nemohla být předpokladem k uzavření sňatku pouze vzájemná náklonnost, ale také socioekonomické faktory, které byly v první polovině padesátých let odmítnuty. Nejvíce diskutovaným tématem bylo dvojí pracovní zatížení žen: vedle zaměstnání či studia se staraly také o děti a domácnost. Nezastupitelnou úlohu hrála pomoc prarodičů či v českém případě jesle, školky či družiny.

Dalším problémem byl nedostatek bytů, neboť polovina manželů bydlela s rodiči, druhá polovina bydlela na kolejích či v podnájmu. Manželské koleje byly v omezeném množství dostupné v Praze, zatímco v Bratislavě bylo specifikem oddělené bydlení. Ve Varšavě si manželé hledali levné podnájmy v podkroví nebo za městem, pokud nebydleli s rodiči. Mezi zkoumané problémy patřila také široce chápaná sexuální osvěta. Rozšíření antikoncepce a tolerance k předmanželské sexualitě měly omezit krátká manželství uzavíraná po krátké známosti. Postoje stranických funkcionářů k populačním otázkám byly odlišné. Posláním socialistické rodiny je dle střeoevropských komunistů založení rodiny a vytvoření příznivých podmínek pro výchovu dětí. Způsob, jakým toho dosáhnout, se liší – v polském

¹ Zdeněk Nebřenský (nar. 1978) se zabývá sociálními a kulturními dějinami střední Evropy v 19. a 20. století. V současnosti působí jako vědecký pracovník pražské pobočky Německého historického institutu ve Varšavě.

² Zdeněk NEBŘENSKÝ, *Myšlenkový svět mladé inteligence: intimita, rovnost a odlišnost ve střední Evropě 1956–1968*, dizertační práce, FHS UK, Praha 2012.

případě byl větší důraz kladen na ekonomické zázemí, v českém případě bylo sice materiální zázemí jedním z důležitých předpokladů, ale nepředstavovalo výlučnou podmínku.

Rozdíly mezi chápáním manželství v jednotlivých středoevropských společnostech prohloubil polský zákon o rodině z roku 1964. V Polsku to znamenalo zvýšení věku pro vstup do manželství (z 18 na 21 let) a posun od vzájemné náklonnosti k větší ekonomické nezávislosti. V českém a slovenském případě se jednalo o posílení vlivu socialistické společnosti na manželské a rodinné vztahy, kdy oprávnění zasahovat do manželského a rodinného života získaly politicko-společenské organizace a kulturně-osvětové instituce. Specifická byla situace studentských manželství, ve kterých se partneři snažili zkombinovat studium, zaměstnání, péči o děti a domácnost, což přispívalo k rovnoprávnosti mužů a žen a existovalo v nich také méně předsudků vůči typicky mužským a ženským rolím.

Čtvrtá kapitola *Plánovaná zaměstnanost a rozmísťovací řízení absolventů* přináší pohled na diskusi o plánované zaměstnanosti a rozmísťovacím řízení ukazující nesoulad mezi centrálním plánováním a aktuální situací na socialistickém pracovním trhu. Vysokoškolští absolventi měli socialistické společnosti vrátit stipendijní podporu a možnost bezplatně studovat tím, že nastoupili na tři roky na pracoviště určená státními úřady. Polští absolventi byli přednostně rozmísťováni v západním a jižním Polsku, českoslovenští absolventi v severních Čechách a na severní Moravě, tedy v regionech, kde proběhla radikální sociální a ekonomická transformace prováděná ve většině oblastí transfery odsunutého obyvatelstva. Urychlená industrializace odčerpávala pracovní síly z venkova (například na Oravě či na východním Slovensku) a prohloubila dlouhodobou nerovnováhu na pracovním trhu. Řešení nabízel národohospodářský plán, který sliboval racionální distribuci kvalifikovaných kádrů do ekonomicky potřebných odvětví a regionů.

Během druhé poloviny padesátých let se snaha o umíst'ovací řízení setkala s výraznějšími problémy. Jednotliví protagonisté rozmísťovacího řízení ztráceli zájem na dodržování centrálního plánu. Podniky ve snaze získat kvalifikované pracovníky obcházely platné předpisy a nabízely přednostně místa absolventům vybraných oborů. Akademičtí hodnostáři na univerzitách a činovníci studentských organizací nebyli nadále schopni přesvědčovat absolventy, aby nastoupili na přidělená pracoviště. V Polsku se rozmísťovací řízení na přelomu roku 1955/1956 rozpadlo a došlo k ustanovení tzv. liberálního režimu, kdy si pracovní místo hledal jednotlivec. V Československu došlo k přenesení pravomocí z centrálních na regionální orgány, což sice vedlo ke sladění plánu s potřebami podniků a požadavky absolventů, ale také k rozšíření klientelismu, protekce, neformálních vztahů a známostí.

Skrytá nezaměstnanost, popřípadě nekvalifikované pracovní umístění přerostly v Polsku v závažný sociální problém. Polský Sejm proto přijal na začátku šedesátých let několik zákonných úprav k rozmísťovacímu řízení, což mělo přispět k obnově centralizovaného a jednotného způsobu zaměstnávání absolventů. S jistým zpožděním zjistily vládní orgány ve Varšavě, že poststalinské vize nebudou moci prosadit bez součinnosti s regionálními a lokálními úřady. Tento model rozmísťovacího řízení také zohledňoval ekonomickou racionálnitu a efektivitu.

Československá vláda přijala v roce 1963 nařízení, které mělo mírnit těžkosti spojené s neúspěchem třetí pětiletky, odstranit nerovnováhu na pracovním trhu a vytvořit závazné podmínky k rozmísťovacímu řízení, což vyvolalo nesouhlas zejména mezi pražskými vysokoškoláky. Opakující se problémy s přidělováním umístěnek a velký počet odvolání naznačoval, že absolventi tento způsob po roce 1956 nepřijali. V rámci této diskuse je nutno

zdůraznit ještě jeden aspekt, a to, že na rozdíl od budovatelského období, kdy byl sociální status odvozován od třídního původu, došlo v šedesátých letech k valorizaci vysokoškolského vzdělání a kvalifikace, ocenění intelektuálního výkonu a složitosti práce a došlo k diferenciaci původně rovnostářsky založené společnosti.

V páté kapitole se autor zabývá problematikou studentských klubů, jejichž vznik a fungování jsou spojeny s proměnou komunistické utopie po roce 1956 a pokusem vytvořit takové politické uspořádání, které by se lišilo od stalinismu i kapitalismu. Liberalizaci a demokratizaci veřejného života si nejrychleji osvojili mladí marxisté v Polsku. Vedle závodních klubů, kluboven mládeže či „rudých koutků“ vznikaly v městech, městečkách i na venkově také tzv. kluby mladé inteligence. Dle jejich vzoru začali vlastní kluby zřizovat také studenti ve Varšavě, Gdaňsku, Krakově a dalších vysokoškolských městech. Situace v československých městech byla odlišná. Na majálesu 1956 bylo přijato několik rezolucí, ve kterých se objevil požadavek na založení studentského, respektive vysokoškolského klubu, ale společenská a kulturní činnost nevybočovala s výjimkou krátké existence klubu na VŠE a na Lékařské fakultě v Plzni z vyjetých kolejí. V Bratislavě nebyly studentské požadavky víceméně registrovány. Odborářské rudé koutky, případně závodní kluby provozované na vysokých školách se na krátkou dobu transformovaly na vysokoškolské kluby, jako tomu bylo na Univerzitě Komenského.

Mladá inteligence v Praze a Bratislavě se později přestala o provoz vysokoškolských klubů a ideově-výchovnou činnost zajímat. Důvodem byly administrativní překážky (např. zvýšení poplatků za autorská práva) či nedostatek časových možností a personálních kapacit fakulturních funkcionářů. V polských městech se naproti tomu ve druhé polovině padesátých let klubový provoz profesionalizoval a klubový program byl čím dál tím více určován ekonomickými hledisky. V šedesátých letech kombinoval klubový program pro-režimní symboly, hesla a fráze s koncerty populární hudby a tanečními večery. Poststalinský model socialismu a s ním související proměna komunistické utopie dokázaly v zařízeních klubového typu stále integrovat většinu dobových intelektuálních proudů.

V závěrečné kapitole se autor zabývá historickým srovnáním myšlenkového světa mladé inteligence na Západě a Východě. Dochází k závěru, že mladá generace na Západě ani Východě nedokázala formulovat nějakou koherentní alternativu k etablovanému mocenskému uspořádání, avšak svým aktivismem a snahou změnit stávající společenské poměry přispěla k vzestupu idejí a praktik, které otevíraly místo pro lidskou iniciativu. Knihu uzavírá obsáhlý soupis pramenů a literatury, nechýbí ani věcný a jmenný rejstřík a anglické resumé.

Publikace je obsáhlým a významným příspěvkem k sociálním a kulturním dějinám stře-doevropského regionu přelomu padesátých a šedesátých let. Autor se zabývá tématy u nás dosud málo reflektovanými a probádanými. Naznačuje také možnosti, kterým se výzkum může ubírat. Publikace je vhodná pro odbornou veřejnost zabývající se problematikou vysokoškolského studentstva v kontextu sociální politiky.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.11